

به نام خدا

دانشگاه فرهنگیان

انتشارات دانشگاه فرهنگیان

دستور زبان فارسی

برای دانشگاه فرهنگیان

www.ketab.ir

مؤلف: دکتر امید مجد

دانشیار دانشگاه تهران

(این کتاب بر مبنای «دستور مفصل امروز»

تألیف شادروان دکتر خسرو فرشیدورد نوشته شده است)

سرشناسه: مجد، امید، ۱۳۵۰

عنوان و نام پدیدآور: دستور زبان فارسی برای دانشگاه فرهنگیان / مولف امید مجد
مشخصات نشر: تهران: دانشگاه فرهنگیان، انتشارات، ۱۳۹۹.

مشخصات ظاهری: ۲۰۹ ص.

شابک: ۲۶۴۰۰۰ ریال ۹۷۸-۶۲۲-۶۸۵۰۳۶-۰

وضعیت فهرست نویسی: فیا

یادداشت: کتاب حاضر بر اساس کتاب صرف و نحو فارسی معاصر و مقایسه آن با قواعد دستوری... نوشته خسرو فرشیدورد است.

موضوع: فارسی - دستور

موضوع: Persian language - Grammar

شناسه افزوده: فرشیدورد، خسرو، ۱۳۰۸-۱۳۸۸ دستور مفصل امروز بر پایه زبانشناسی جدید: شامل پژوهشهای تازه ای درباره آواشناسی و صرف و نحو فارسی معاصر ...

شناسه افزوده: دانشگاه فرهنگیان. انتشارات

رده بندی کنگره: PIR ۲۶۸۸

رده بندی دیویی: ۴۵۴

شماره کتابشناسی ملی: ۰۷۳۱۳۰۶۳

کتابخانه ملی ایران

انتشارات دانشگاه فرهنگیان

نام کتاب: دستور زبان فارسی برای دانشگاه فرهنگیان

نویسنده: دکتر امید مجد، دانشیار دانشگاه تهران

صفحه آرا: عباس پورقاسمی

چاپ اول: تابستان ۱۴۰۰

شمارگان: ۲۰۰

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۶۸۵۰۳۶-۰

بهای کتاب: ۲۶۴۰۰۰ ریال

تمامی حقوق مربوط به انتشار این اثر برای ناشر محفوظ و نقل مطالب با ذکر منبع بلامانع است
نشانی:

تهران، شهرک قدس، بلوار شهید فرحزادی، خیابان تربیت معلم، دانشگاه فرهنگیان،

کد پستی ۱۹۳۹۶۱۴۴۶۴

نشانی پایگاه اینترنتی دانشگاه: <https://cfu.ac.ir>

تلفن: ۸۷۷۵۱۲۶۸

فهرست مطالب

پیشگفتار	سیزده
بخش اول: تاریخچه دستورنویسی	
تاریخچه دستورنویسی	۱
بخش دوم: آواشناسی	۱۱
جلسه اول: آواشناسی زبان فارسی	۱۳
آواشناسی	۱۳
آواهای زنجیری	۱۳
حرف	۱۳
واج	۱۳
مصوت	۱۴
صامت	۱۵
کشش هجاها	۱۵
آواهای زبر زنجیری	۱۶
تمرین	۱۸
مبحث تکمیلی آواشناسی	۲۰
دگرگونی واجها و حروف در زبان فارسی	۲۰
اقسام ابدال	۲۰
ابدال صامتها	۲۱
تخفیف (سبک سازی)	۲۲
اقسام تخفیف	۲۲
تخفیف و ابدال باهم	۲۳
ترخیم (کوتاه سازی)	۲۴
قلب	۲۴

- ۲۴ تراش کلمه (نحت).....
- ۲۵ تصحیف (بدخوانی).....
- ۲۵ علل دگرگونیهای آوایی در زبان فارسی.....
- ۲۶ تمرین.....
- ۲۹ بخش سوم: صرف (سازه شناسی).....
- ۳۱ جلسه دوم: ضمیمه و نیمه کلمه.....
- ۳۲ نیمه کلمه.....
- ۳۳ انواع نیمه کلمه‌ها.....
- ۳۳ الف) از لحاظ ریشه.....
- ۳۳ ب) از لحاظ همراهی با فعل.....
- ۳۴ ریشه، ماده، بن.....
- ۳۶ تمرین.....
- ۳۷ کلمه و کلمه مرکب.....
- ۳۷ کلمه.....
- ۳۸ تقسیم بندی کلمه از دیدگاههای گوناگون.....
- ۳۸ از لحاظ ارتباط با فعل.....
- ۳۹ از لحاظ طبقه دستوری.....
- ۳۹ از لحاظ استفاده اهل زبان.....
- ۳۹ کلمه مرکب.....
- ۴۰ اقسام کلمه مرکب.....
- ۴۰ کلمات مرکب را از دیدگاههای مختلف میتوان تقسیم بندی کرد:.....
- ۴۱ کلمات مرکب از.....
- ۴۱ دیدگاه ارتباط اجزاء با هم.....
- ۴۱ کلمه مرکب از.....
- ۴۲ میان کلمه.....
- ۴۲ تمرین.....
- ۴۳ حل تمرین.....
- ۴۴ جلسه های سوم و چهارم: پیشوندها و پسوندهای اشتقاقی فارسی.....
- ۴۴ پیشوندهای فارسی بر حسب حروف الفبا.....
- ۴۶ پسوندهای زبان فارسی بترتیب الفبا.....

۵۵	تمرین
۵۶	حل تمرین
۵۷	جلسه پنجم: گروه و انواع آن
۵۸	اقسام گروه
۵۸	گروه از دیدگاه ارتباط
۶۰	تقسیم‌بندی گروه از دیدگاه
۶۰	تقسیم‌بندی گروه
۶۱	تمرین
۶۲	جلسه ششم: جمله، جمله‌واره، جمله مرکب
۶۲	تعریف جمله
۶۲	تقسیم‌بندی جمله
۶۲	از دیدگاه فعل
۶۳	جمله از دیدگاه
۶۳	جمله از دیدگاه بلاغی
۶۴	تقسیم‌بندی جمله
۶۴	توضیحی بیشتر راجع به جملات مرکب
۶۴	رابطه جمله‌واره‌ها با هم در جمله مرکب
۶۵	ب) جمله‌واره‌های وابسته
۶۵	تمرین
۶۶	حل تمرین
۶۸	جلسه هفتم: اسم و گروه اسمی
۶۸	نشانه‌های لفظی اسم
۶۹	تقسیم‌بندی اسم
۷۰	اسم مفرد و جمع
۷۱	اسم معرفه و نکره
۷۳	ساختمان اسم
۷۳	اسم مرکب
۷۵	ضمیر
۷۵	اقسام ضمیر
۷۶	ضمیرهای احترامی

۷۶	گروههای اسمی
۷۷	گروههای اسمی با وابسته‌های پیشین
۷۷	گروههای اسمی با وابسته‌های پسین
۷۸	گروههای اسمی با وابسته‌های گردان
۷۹	گروههای اسمی چند هسته‌ای یا همسانی
۷۹	گروههای اسمی همپایگی
۷۹	گروههای اسمی بدلی
۸۰	گروههای اسمی تأکیدی
۸۰	گروه اسمی تفسیری
۸۰	تمرین
۸۰	حل تمرین
۸۲	جلسه های هشتم و نهم: صفت و گروه وصفی
۸۲	صفت بیانی
۸۴	نشانه‌های ساختاری و لفظی صفت بیانی
۸۴	صفت بیانی و چگونگی وصف موصوف آن
۸۶	مقایسه در صفت بیانی
۸۷	ساختمان صفت بیانی
۸۸	صفت‌های بیانی مرکب
۸۹	صفت و گروه وصفی عددی (عدد)
۹۰	روشنگر
۹۰	صفت عددی ترتیبی (عدد ترتیبی)
۹۱	صفت و گروه وصفی مبهم
۹۲	صفت اشاره
۹۲	مطابقت صفت و موصوف
۹۳	درجه صفت بیانی و رابطه آن با قید
۹۳	راههای تقویت و تضعیف صفت
۹۳	فهرستی از قیدها و گروههای قیدی تقویت کننده صفت یا شدت افزاها
۹۴	فهرستی از قیدهای ضعیف‌ساز صفت
۹۴	فهرستی از قیدها و گروههای قیدی بین بین و متوسط
۹۴	ساختمان صفت بیانی
۹۵	صفت بیانی مشتق
۹۶	پیشوندهای صفت ساز

۹۶.....	صفت‌های بیانی مرکب
۹۸.....	صفت‌های بیانی مرکب عربی در فارسی
۹۸.....	گروه‌های وصفی بیانی
۹۹.....	گروه‌های وصفی بیانی ترجمه‌ای
۱۰۰.....	سخنی راجع به «عدد اصلی»
۱۰۱.....	تمرین
۱۰۲.....	حل تمرین
۱۰۵.....	جلسه‌های دهم و یازدهم: فعل و گروه فعلی
۱۰۵.....	شناسه‌ها و نشانه‌های لفظی فعل
۱۰۵.....	فعل از لحاظ معنی
۱۰۶.....	زمان فعل
۱۰۶.....	وجه فعل
۱۰۷.....	اقسام فعل
۱۰۷.....	گذار فعل (فعل لازم و متعدی)
۱۰۸.....	ناقص
۱۰۹.....	جهت فعل
۱۱۰.....	ساختمان و اقسام فعل مجهول
۱۱۱.....	فعل معین و شبه معین
۱۱۱.....	فعل شبه معین
۱۱۲.....	گروه‌های فعلی
۱۱۳.....	فعل مرکب
۱۱۵.....	جمع‌بندی ساختمان فعل
۱۱۶.....	نمود یا حد فعل
۱۱۷.....	حالت‌های فرضی و واقعی فعل
۱۱۸.....	فعل‌های بیقاعده و طبق قاعده
۱۱۹.....	صورت‌ها و گونه‌های مختلف پسوند ماده ساز «ت»
۱۱۹.....	صورت‌ها و گونه‌های مختلف پسوند ماده ساز «د»
۱۱۹.....	بخشی تکمیلی راجع به افعال و گروه‌های فعلی شبه معین
۱۲۰.....	تمرین
۱۲۱.....	حل تمرین
۱۲۲.....	جلسه دوازدهم: حرف و گروه‌های حرفی و رابطه آنها با جملات مرکب

۱۲۲.....	حرف اضافه
۱۲۲.....	ساختمان حرف اضافه
۱۲۲.....	گروههای حرف اضافه
۱۲۴.....	حرف ندا
۱۲۴.....	حرف تفسیر
۱۲۴.....	اقسام حرف ربط
۱۲۴.....	الف) انواع حروف ربط همپایگی
۱۲۵.....	ب) حروف ربط وابستگی
۱۲۹.....	عملکرد حروف ربط در جملات مرکب
۱۳۰.....	مثالهایی بیشتر برای تبیین بهتر مطلب:
۱۳۲.....	تمرین
۱۳۲.....	حل تمرین
۱۳۴.....	یک تقسیم‌بندی دیگر از جمله‌واره‌های پیرو
۱۳۵.....	جمله‌واره تام و ناقص
۱۳۶.....	جایگاه جمله‌واره پیرو
۱۳۶.....	ساختمان حروف ربط و گروههای ربطی
۱۳۷.....	ساختمان گروههای ربطی گسسته
۱۳۸.....	تمرین
۱۳۹.....	جلسه سیزدهم: قید و گروه قیدی
۱۳۹.....	اقسام قید و گروه قیدی از نظر معنی
۱۴۰.....	قید ویژه و مشترک
۱۴۱.....	قیده‌های مشترک
۱۴۳.....	گروههای قیدی
۱۴۳.....	الف) گروههای قیدی همسانی یا چند هسته‌ای
۱۴۳.....	ب) گروههای قیدی وابستگی یا یک هسته‌ای
۱۴۴.....	نمودار گروههای قیدی در یک نگاه
۱۴۴.....	تمرین
۱۴۵.....	حل تمرین
۱۴۶.....	ساختمان قید و گروه قیدی
۱۴۶.....	قیده‌های مرکب و گروههای قیدی
۱۴۷.....	ساختمان گروههای قیدی و قیده‌های مرکب عربی در فارسی
۱۴۸.....	تاویل قید

پیشگفتار

کسانی که در رشته ادبیات فارسی تحصیل میکنند بخوبی به اهمیت و ارزش کارهای شادروان استاد دکتر خسرو فرشیدورد در حوزه دستور زبان فارسی آگاهند. با اینحال آراء دستوری ایشان آنگونه که شایسته جایگاه آن «بزرگ استاد» است هنوز در دانشگاهها جای خود را باز نکرده که این امر به زعم اینجانب سه دلیل مهم دارد:

اول اینکه تقریباً تمام کتابهای مهم دستوری ایشان در دهه آخر عمرشان نوشته شده و پیش از آن، دانشجویان باید به جزوات یا مقاله‌های پراکنده ایشان بعنوان منبع درسی مراجعه میکردند و این نه تنها کار ساده‌ای نبود بلکه انسجامی را هم در ذهن خوانندگان ایجاد نمیکرد. اکنون هم که برخی از آن دانشجویان دیروزی، استادان امروزند دیگر مجال مطالعه آثار جدید استاد را ندارند و ترجیح میدهند از منابع آشناتر و ساده‌تر موجود در بازار برای تدریس دستور زبان فارسی استفاده کنند. دلیل دوم اینکه مهمترین کتاب دستوری دکتر فرشیدورد یعنی دستور مفصل امروز، خود کتابی بسیار سنگین و پرمطلب است که عمده مطالب آن نیز با دستورهای مألوف تفاوت دارد و این خود به پیچیدگی فهم مطلب افزوده و پای استادان را در معرفی این کتاب بعنوان مرجع اصلی سست میکند.

سوم اینکه اگر هم استادی، دانشمند یا بنده دستور مفصل را مرجع درس قرار دهد با چهارده دستور زبان فارسی با رویکرد آموزشی بی‌ربط، در درک بسیاری از محتوای کتاب دچار مشکلند.

باری هفده سال تجربه تدریس اینجانب در مقاطع مختلف تحصیلی از این کتاب، مرا بر آن داشت تا با شیوه‌ای جدید آنرا بازنویسی کنم شیوه‌ای که بقول دکتر فرشیدورد تعلیمی باشد

و با زبانی آشناتر دانشجویان را سیراب نماید، لذا با دیدگاه آموزشی کردن دستور مفصل دست بقلم برده، کتاب حاضر را تدوین نمودم تا با ویژگی‌هایی که برخواهم شمرد، آن کتاب سترگ تبدیل به کتابی آموزشی و ساده فهم‌تر شود بویژه اینکه متأسفانه هیچ کتاب دستوری که بگونه آموزشی نوشته شده باشد در اختیار دانشجویان و استادان رشته ادبیات فارسی نیست و تألیفات این حوزه، رویکرد تعلیمی نداشته‌اند. اما امتیازات این تألیف بقرار زیرست:

۱. با توجه به نیت اصلی تألیف یعنی آموزشی شدن کتاب، فصل‌بندیها بگونه‌ای طراحی شده که درس دستور کارشناسی را در شانزده جلسه درسی و طول یک ترم پوشش دهد.

۲. در این کتاب، شرح و تحلیل و نقد مطالب صورت گرفته است. مطالبی که تجربه نشان داده بدون شرح آنها درک عمیقی از کتاب ممکن نخواهد بود. مثلاً برای دانستن این نکته که «جو» در دانشجو کلمه نیست بلکه نیمه کلمه است باید شرحی مستوفی داد شرحی که در دستور مفصل وجود ندارد ولی در این کتاب به آن پرداخته شده است. جهت تقریب بیشتر ذهن خوانندگان محترم میتوان به مثالی دیگر نیز اشاره کرد: در تعریف کلمه مرکب که «به از دست دادن خاصیه‌های نحوی و صرفی و املائی اشاره میشود»؛ حتماً باید با ذکر مثالهایی بیان کرد که چگونه ممکن است خاصیت نحوی یا صرفی کلمات مرکب تغییر کند. توضیحاتی که متأسفانه در کتاب اصلی نیامده‌اند. باری در این کتاب تمام این مسائل شرح و تحلیل شده و توضیح لازم نیز آمده است.

۳. کوشش شده تا هر مبحثی با مثالها و تمرینات متعدد همراه باشد. تمریناتی که پاسخ آنها نیز داده شده تا اطمینان دانشجویان از صحت کار خود، بیشتر باشد. با این حال برخی تمرینات انتهای کتاب بدون جوابند زیرا فرض بر اینست که با وجود تمرینات داخل کتاب، راه برای حل این سئوالات نیز هموار شده است.

۴. بنابر روشی که در علوم دقیقه بکار میرود، ارائه مطالب در قالب فلوجارت و نمودار بسیار خوش فهم‌تر و مؤثرتر از توضیحات خطی آنهاست. از همین روش در تمام طول کتاب استفاده شده است. روشی که دهها صفحه مطلب پراکنده را در یک صفحه منظم و قابل فهم میکند. بعنوان مثال مطالبی که در حدود پنجاه صفحه راجع به گروههای اسمی در کتاب اصلی آمده با روش مذکور فقط در پنج صفحه گنجانده شده و مطلبی هم از قلم نیفتاده است.

۵. تغییرات و جابجائیهای در نحوه چیدن محتوای کتاب داده شده تا نظم منطقی مباحث با هم بیشتر شود. مثلاً مباحث مربوط به «حرف ربط و جملات مرکب» که در کتاب اصلی در انتهای کتاب آمده‌اند و بظاهر کم اهمیت جلوه میکنند؛ در کتاب ما بلافاصله پس از مبحث

حرف اضافه آمده تا حروف اعم از اضافه و ربط در یک قسمت آمده باشند و اهمیت آنها نیز روشنتر شود. تغییرات دیگری نیز در طول درسها داده شده‌اند.

۶. برخی از مطالب مفیدی که در کتابهای دیگر استاد آمده‌اند و در دستور مفصل نیست، در این کتاب گنجانده شده‌اند. بعنوان مثال از کتاب فرهنگ پیشوندها و پسوندهای ایشان مطالب کامل و مشبعی ذکر شده است.

۷. نقدها و تحلیلهای درون متن تماماً از اینجانب است.

توضیح این نکته را بسیار ضروری میدانم که این کتاب اگرچه کم‌برگ است اما حاوی مطالب سنگینی است که جز با تمرین زیاد و خواندن فراوان در ذهن کسی ماندگار نخواهد شد و نباید فریب حجم کم آن را خورد و خواندنش را به شبهای منتهی به امتحان موکول کرد! خدایا بنده به امید اینکه با ارائه این کتاب خلأ نبودن یک کتاب درسی مناسب را در دانشگاه فرهنگیان که عهده داران اصلی آموزش دستور به میلیونها دانش‌آموز ایرانیند پُر کنم، دست به قلم بردم؛ تو نیز این صادق نیت را بی پاسخ مگذار و اگر از این رهگذر دعای خیری برمیخیزد آنرا بدرقه راه شادروان فرستاده فرما.

بهر کس بقدری که دارد توان خدا کرده تکلیف نه بیش از آن
نکوئی اگر کرد یابد کمال بدیهی او هست بر او وبال
خدایا چو تکلیفی از یاد رفت به کار خطا عمر بر باد رفت
بدان کار بر ما عقوبت مگیر که هستی تو بخشنده‌ای دستگیر
خدایا مگردانمان تیره‌بخت مکن بارمان هیچ تکلیف سخت
بدانسان که بر دوش پیشینیان نهادی و دیدند صدها زیان
عذاب گنه را نداریم تاب از آن بگذر و جان ما برمتاب
نخست از بدیهی ما چشم پوش وزان پس به غفران و رحمت بکوش
توئی یار ما، دار بهروزمان بهر کافری ساز پیروزمان
(آیه ۲۸۶ سوره بقره)

امید مجد

تهران، اردیبهشت ماه ۱۳۹۹